

adresu, řekl nám, že smí odpovědět, zda je dotyčná osoba v ghettu. Předali jsme mu do vlastních rukou seznam, který nám dal MVČK, P. Eppstein potvrdil, že odpověď by nám měla přijít v nejbližší době.“

Korespondence prostřednictvím dopisnic Červeného kříže se projednávala i při jednání velitele tábora se židovským starším 10. 3. 1945. Šlo o možnost písemného styku z ghetta s německými válečnými a civilními zajatci v nepřátelské cizině. Podle mezinárodních i říšských poštovních pravidel byl tento styk možný pouze prostřednictvím dopisnic Červeného kříže. Dopisnice, které se v ghettu používaly pro listovní styk, neodpovídaly předepsaným pravidlům a styk ghetta se zajatci prostřednictvím MVČK nebyl možný. Židovský starší proto vznesl dotaz veliteli tábora, jeho odpověď však nebyla v pramenech dochována.⁷⁰ Dá se předpokládat, že obdobná situace byla již dříve.

Do Terezína docházely dopisnice Červeného kříže zejména z Palestiny. Sem emigrovala část protektorátních Židů na základě dohody o transferu, sjednané česko-slovenským ministerstvem financí a Jewish Agency for Palestine dne 13. 1. 1939. Dohoda umožňovala 2 500 československým Židům emigraci a převod 500 000 liber přes Bank of England do britského mandátního území v Palestině. Peníze byly součástí půjčky Velké Británie Československu. Iniciátorem akce byl dr. Leo Hermann a ve výboru pro transfer pracovali i Jakob Edelstein a dr. Otto Zucker.

Po okupaci 15. 3. 1939 byla emigrace přislíbena Židům, kteří byli ochotni „svěřit svůj majetek německým bankám“, a po červnové návštěvě Adolfa Eichmanna v Praze byla k tomuto účelu zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Vypuknutí války 1. 9. 1939 hromadnou emigraci ukončilo a legální emigraci jednotlivců téměř znemožnilo.

Dopisnice Červeného kříže z Palestiny šly do protektorátu a terezínského ghetta přes německý Červený kříž v Berlíně. Obsah jejich sdělení byl omezen na dvacet pět slov.

Poštovní styk mezi ghettem a pracovními skupinami vězňů

Před deportacemi na východ vězně dočasně chránilo pracovní nasazení mimo ghetto nebo jistá povolání. Ilegální dopis do protektorátu, podle obsahu z dubna 1942, obsahuje pokyn, aby se adresátka ihned po příjezdu do Terezína hlásila jako ošetřovatelka, což většinou chrání od transportu. Pisatelka sama byla v pracovní skupině 1 002 žen, nasazených od 10. 4. do 6. 6. 1942 v křivoklátských lesích.⁷¹

Kdy byl poprvé povolen omezený písemný styk z ghetta s vězni nasazenými na práce mimo ghetto není doloženo. Dopisnice z Oslavan do Terezína z 25. 9. 1942 stanovuje počátek písemného styku do doby vyhlášení nových pravidel poštovního styku v září 1942, ale spojení Terezína s pracovními skupinami existovalo snad již na jaře 1942.

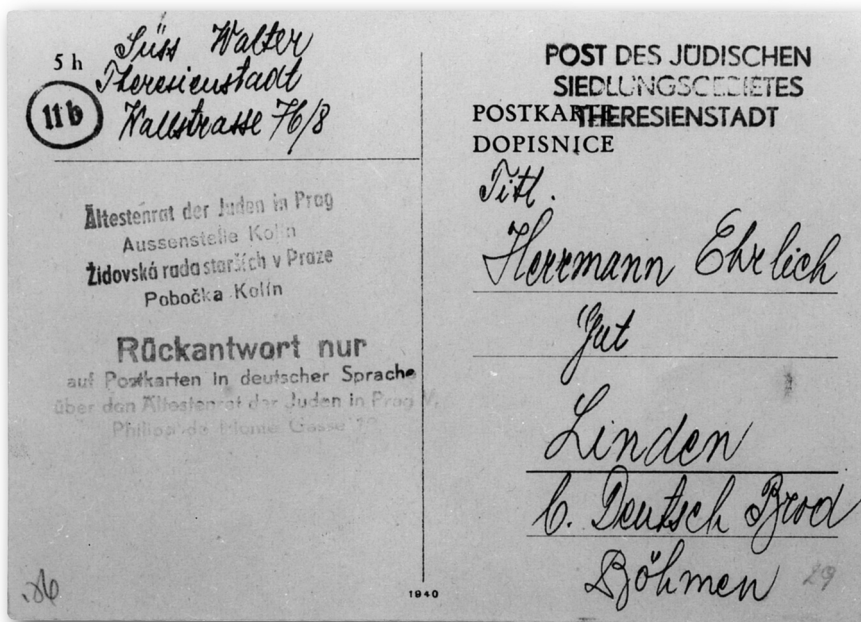
Nařízení velitele tábora o poštovním styku s pracovními skupinami se zachovalo až ze 4. 4. 1943.⁷² Povoloval se listovní styk s přeškolovacím (ve skutečnosti internačním) táborem v Lípě (Linden) u nynějšího Havlíčkova Brodu podle dříve vyhlášených směrnic, které se ovšem nedochovaly. Bližší osvětluje následný denní rozkaz číslo 318 z 30. 4. 1943,⁷³ který upravoval interní poštovní styk do mimotáborových pracovních středisek Oslavany, Kladno, Panenské Břežany a Lípa. Dopisnice se podávaly na poště ve Zbrojnici, a to, až na adresu příjemce, bez bližších údajů. Byly většinou opatřeny razítkem pro vnitřní poštovní styk Ghettopost a šly kurýrní cestou. Dopisnice psané nečitelně, příliš malým nebo hustým písmem nebo příliš dlouhé se nedoručovaly. Pracovní komando v Oslavanech tvořilo 100 mužů, nasazených na práci od 4. 4. 1942 do 30. 8. 1943. Do Kladna odešlo pracovat 100 mužů 26. 2. 1942 a dalších 200 16. 3. 1942. Obě komanda pracovala v dolech v Motyčíně a Dubí do 22. 6. 1943. Pracovní komando v Panenských Břežanech (Jungfern Brescha) bylo složeno z vězňů, kteří sem byli deportováni z Terezína nebo přímo z protektorátu. Počet vězňů se v období od 15. 9. 1942 do 11. 2. 1944 pohyboval mezi 48 a 110.

Přeškolovací tábor v Lípě (Umschulungslager Linden) se důvodem svého založení od ostatních pracovních středisek lišil. Byl založen Ústřednou pro židovské vystěhovalce v Praze a činnost zahájil 15. 7. 1940, kdy sem přišlo prvních třicet židovských mladíků. Tábor byl pod přímým vedením SS a byl prezentován jako středisko přípravy na nové podmínky v emigraci v Palestině. Režim tábora se v počátcích skutečně odlišoval. V omezené míře bylo povoleno zasílat vězňům balíčky. Vězni pracovali v zemědělství - odtud plynuly kvalitní potraviny na stůl nacistických funkcionářů - a první skupiny se střídaly po tříměsíčních turnusech. Od podzimu 1941 bylo střídání zastaveno a skupina více než 300 mladých Židů zde byla až do září 1943, kdy je vystřídalo 80 Židů ze smíšených manželství. Od poloviny února 1945 zde zůstalo jen deset mužů. Z přeškolovacího tábora byli vězni odsunuti většinou rovnou do Terezína.

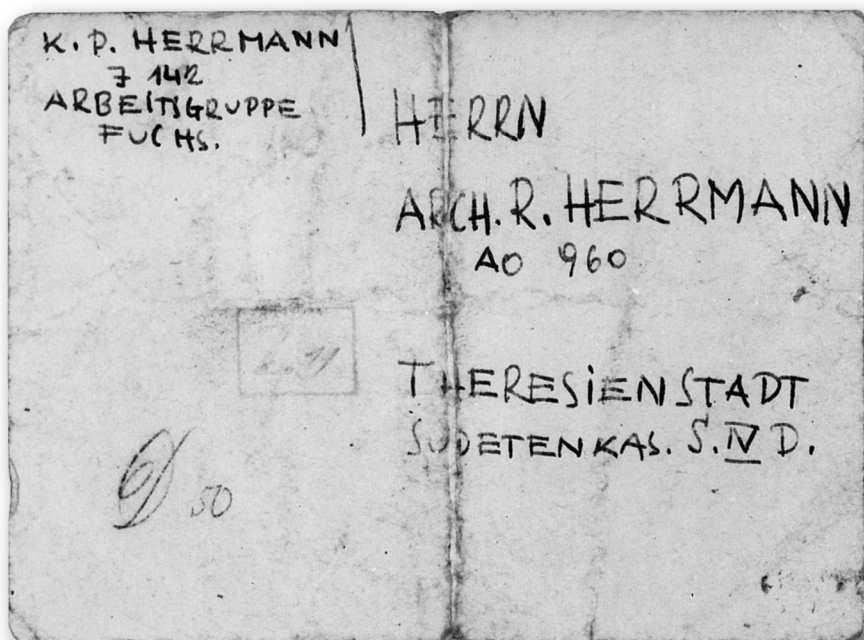
Stejná pravidla písemného styku platila i pro pracovní skupinu Zossen, se kterou z Terezína odjelo 2. 3. 1943 200 mužů stavět barákový tábor pro SS ve Wulkowě jihovýchodně od Berlína. Tato skupina se vrátila do Terezína 10. 2. 1945 a s jejím příjezdem zřejmě souvisí přípis s rozhodnutím poručnického a pečovatelského soudu v Terezíně, kterým se vypovídala kurátorům dosavadní plná moc pro přejímání

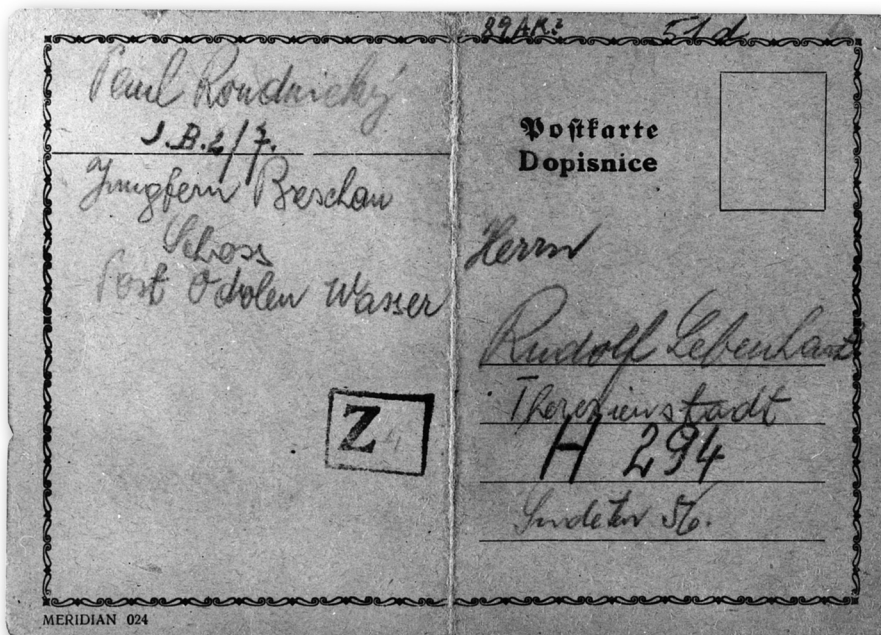
Dopisnice z roku 1942 zaslaná z ghetta M. Polákové, zařazené do pracovní skupiny v křivoklátských lesích, s razítkem Ghettopost pro vnitřní poštovní styk v ghettu. /PT/

Dopisnice z ghetta do přeškolovacího tábora v Lípě s novým typem razítka pro vnitřní poštovní styk, pomocným razítkem ŽRS v Praze a úředním razítkem doručovací pobočky ŽRS v Kolíně. /Soukromá sbírka, SRN/

Lístek od účastníka blíže neurčené pracovní skupiny do ghetta s cenzurním označením Z 11 a evidenčním číslem. [PT]

Dopisnice vězně z pracovní skupiny v Panenských Břežanech do ghetta v Terezíně.
[Soukromá sbírka, SRN]

a rozdělování balíků došlých pro vězně, kteří stavěli baráky mimo území ghetta, protože důvod pro jejich kuratelu pominul. Přípis je datován 28. 2. 1945.⁷⁴

Písemný styk s pracovními skupinami zřejmě trval až do konce války. Podle zápisu z jednání velitele tábora se židovským starším odešla 10. 4. 1945 pošta pro blíže neurčenou skupinu pracovního nasazení při stavbě baráků mimo ghetto v počtu 93 dopisnic.⁷⁵ Mohlo jít o dopisnice pro 61 vězňů z pracovní skupiny v Schnarchenreuthu, kteří zde pracovali od 11. 3. 1945, nebo pro 41 vězňů, kteří byli od 10. 4. 1945 nasazeni v Regenu. Obě pracovní skupiny se do Terezína vrátily po 20. 4. 1945.

Dopisnice z Terezína pro vězně v pracovních skupinách byly označovány razítkem pro vnitřní poštu Ghettopost. Po přejmenování ghetta na Židovské sídlíště na jaře 1944 bylo nahrazeno třířádkovým razítkem „Post des Jüdischen Siedlungsgebietes Theresienstadt“, které je zachyceno na dopisnicích do Lípy. Na dopisnicích se někdy objevuje pomocné razítko pro vyznačení adresy odesílatele stejně jako na korespondenci pro protektorát v první období. Cenzurní zásah se nejčastěji vyznačoval razítkem Z a číslem cenzora. Sdělení na dopisnicích nebylo omezeno počtem slov a způsobem psaní, takže text často přechází i na adresní stranu. Dopisnice do mimotáborových středisek šly kurýrní německou služebnou poštou a stejnou cestou procházela korespondence od vězňů z pracovních skupin do Terezína. Na dopisnicích od ghetta bývá nejčastěji cenzurní razítko Z, číslo cenzora a někdy i evidenční číslo zásilky.

Dopisnice z protektorátu do přeškolovacího tábora v Lípě byly doručovány stejným způsobem jako ostatní protektorátní korespondence, a to přes ŽNO v Praze a doručovací pobočku v Kolíně. Dopisnice byly opatřeny pomocnými razítky ŽNO v Praze a úředním razítkem pobočky v Kolíně.

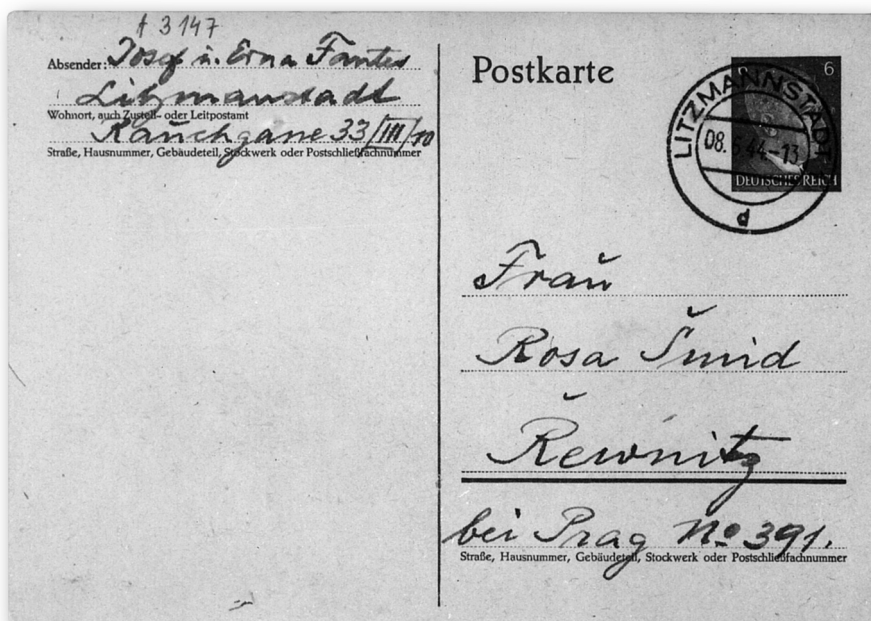
Pravidla ovšem zřejmě nebyla příliš striktní. Když po válce zjišťovalo ministerstvo pošt činnost jednotlivých poštovních úřadů v bývalém protektorátu v době okupace, vypracoval 13. 2. 1946 hlášení takové poštovní úřad Lípa u Havlíčkova Brodu. Uvádí se v něm mimo jiné, že původně byla v obci pouze poštovna, ale v důsledku zřízení přeškolovacího tábora pro Židy, ve kterém bylo až tři sta Židů, poštovní provoz stoupl tak, že musel být 1. 4. 1942 zřízen u zdejšího velkostatků poštovní úřad. Dá-li se uveřejněnému hlášení skutečně věřit, „ve styku zaměstnanců úřadu s internovanými Židy, bylo těmto všemožně vycházeno vstříc, doručovány jim tajně dopisy, jakož i od nich přijímány, totéž i v provozu telegrafním. Za tuto činnost byl poštovní zřízenec Karel Baloun vyšetřován a za trest přeložen k poštovnímu úřadu Havlíčkův Brod 2 v únoru roku 1944 pro nedovolený styk se Židy“.⁷⁶ Z hlášení vyplývá, že zřejmě protektorátní poštovní úřad shromažďoval došlé dopisnice a předával je velitelství a patrně od něj také dostával dopisnice určené do protektorátu, jejichž přepravu zajišťoval. Do ghetta v Terezíně šly z Lípy dopisnice přes ŽNO v Praze, kam byly doručovány kurýrem.

Poštovní styk mezi ghettem a deportovanými do východních táborů

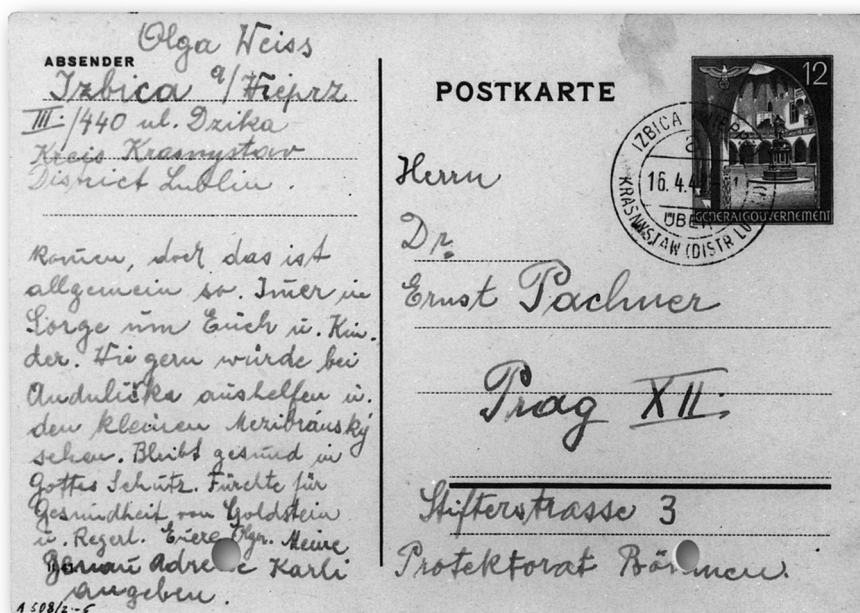
První deportační transporty do ghetta v Lodži a Minsku byly vypraveny před vznikem terezínského ghetta přímo z protektorátu. Po jeho založení se přímé deportace omezily a většina transportů odcházela z něho.

Deportace z Terezína zahájil 9. 1. 1942 transport do Rigy, jeden z mála, o kterém bylo známo kam odjíždí. Počáteční transporty směřovaly do východních ghetta v Rize a Varšavě. Od 11. 3. 1942 začaly deportace do okresu Lublin třinácti transporty z Terezína a jedním z Prahy. Vězni z těchto deportačních transportů byli po příjezdu buď ihned zavražděni nebo byli podrobeni selekci. Několik set osob bylo odvečeno do vyhlazovacího tábora v Majdanku, zbylí byli ponecháni zčásti v lublinských ghettech, především v Izbici, Zamošči, Rejowiecích a Piaskách nebo odvečeni do vyhlazovacích táborů v Sobiboru a Belžeci. Těm, kteří prošli selekcí, byly rozdány dopisnice, které mohli odeslat do Terezína a do protektorátu. Dopisnice měly zmírnit zneklidnění, vyvolané prvními masovými deportacemi z ghetta na východ. Do 13. 6. 1942, kdy došlo k jejich měsíční přestávce, odjelo z Terezína na východ celkem 16 transportů. Od 14. července do 22. října 1942 bylo z terezínského ghetta odesláno dalších 18 deportačních transportů především do vyhlazovacího tábora v Treblince. Transporty byly složeny převážně a od 19. 9. 1942 výhradně z terezínských Židů starších 65 let, původem z protektorátu i říšského území. Většina z nich byla zavražděna ihned po příjezdu do tábora, aniž by prošli selekcí.

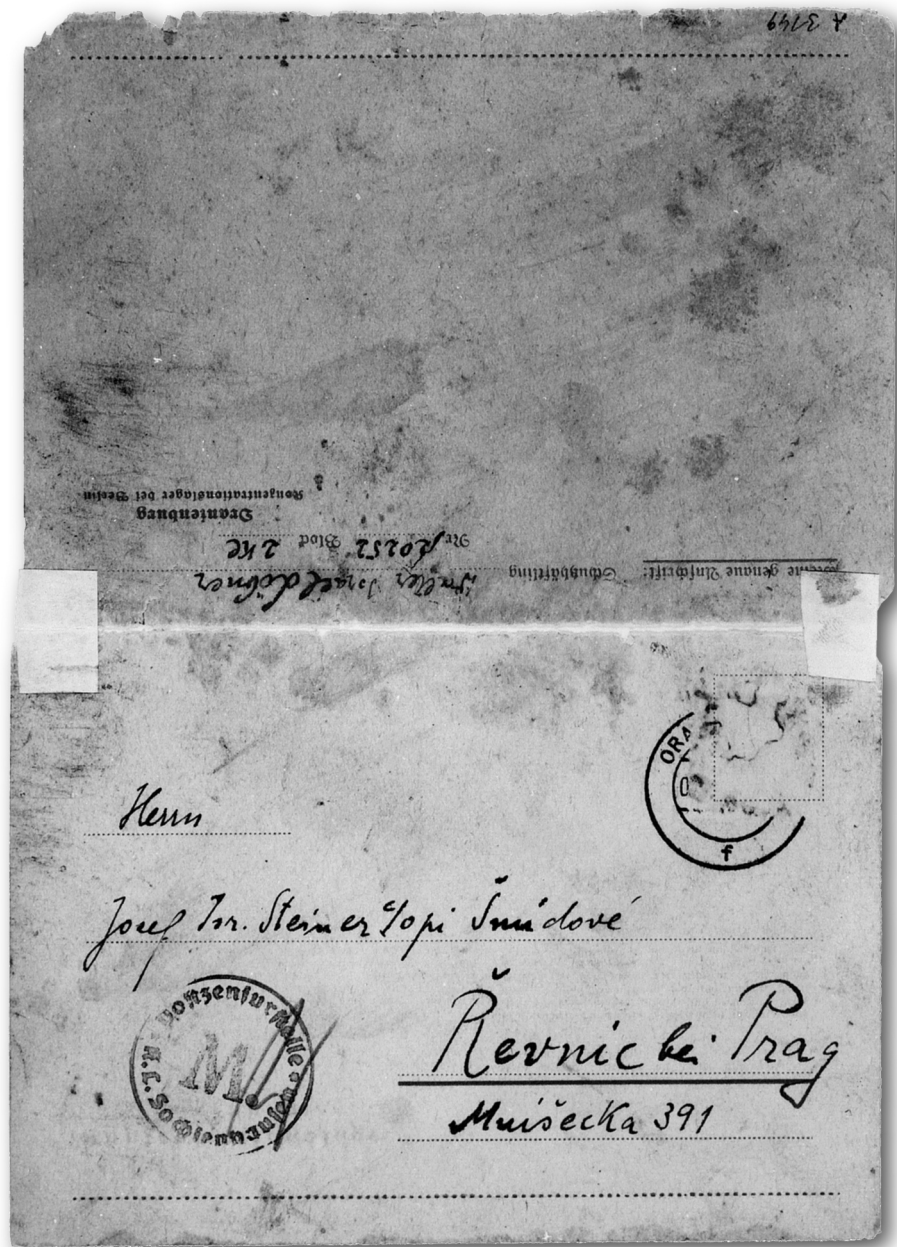
Transporty od 26. 10. 1942 zahájily deportace do Osvětimi, kam potom směřovaly všechny následující s výjimkou čtyř menších transportů do koncentračního tábora v Bergen-Belsenu. Odezvu na sporadický písemný styk mezi deportovanými a Terezínem komentoval v roce 1942 velitel terezínského ghetta Seidl v hlášení nadřízeným slovy: „Poštou přišly další dva lístky z transportu Bv. Jejich obsah podstatně přispěl k uklidnění v ghettu. Podobné písemnosti jdou z ruky do ruky rychlostí blesku.“ Transport Bv směřoval do Treblinky. Dokonalejší odpověď na otázku, proč nacisté dovolili v ghettech a táborech písemný styk, nelze formulovat.

Dopisnice z ghetta v Lodži do protektorátu, zaslaná poštou 8. 6. 1944. /PT/

Dopisnice z ghetta v Izbici do protektorátu, zaslaná poštou. /PT/

Zálepka z koncentračního tábora v Sachsenhausenu z 2. 8. 1942, zaslaná poštou do protektorátu, s tištěným upozorněním na turnus listovní pošty. /PT/

**Konzentrationslager
Sachsenhausen
Oranienburg bei Berlin**

2. August 1942.

Der Tag der Entlassung kann jetzt noch nicht angegeben werden. Besuche im Lager sind verboten. Anfragen sind zwecklos.

Auszug aus der Lagerordnung:

Jeder Häftling darf im Monat 2 Briefe oder Postkarten empfangen und absenden. Eingehende Briefe dürfen nicht mehr als 4 Seiten à 16 Zeilen enthalten und müssen übersichtlich und gut lesbar sein. Inmate jeglichen Inhalts sind verboten. Sendungen sind nur durch Postanweisung zulässig, deren Abschnitt nur Vork, Name, Geburtsort, Häftlingsnummer trägt, jedoch keinerlei Mitteilungen. Geld, Fotos und Bilderbeilagen in Briefen sind verboten. Die Annahme von Postsendungen, die den gestellten Anforderungen nicht entsprechen, wird verweigert. Unübersichtliche, schlecht lesbare Briefe werden vernichtet. Im Lager kann alles gekauft werden. Nationalsozialistische Zeitungen sind zugelassen, müssen aber vom Häftling selbst im Konzentrationslager bestellt werden.

Der Lagerkommandant.

Freizeitgeheile! Leider bin ich ohne Post von Euch, so dass ich in schwerer Sorge um die guten alten Eltern bin, und ob sich nicht auch bei Euch Veränderungen ergeben haben. Nur von Frau Mathilde bekam ich wiederum eine Verbrüderungskarte, hingegen habe ich von Václav und

Jaroslav nichts gehört. Schwer fällt auf mich die Ungewissheit über das Geschehen von Euerer Familie und oftmals frage ich mich, ob wir jemals wieder hoch werden können. Vielleicht geht Trübsal Generation einer guten Zukunft entgegen. Ich bin gesund und habe noch nicht die geistigen Interessen verloren, hoffe aus tiefstem Herzen auf Winie und Blancas finden, dass sie uns allen helfen werden; dass besonders die alten Eltern in Not sind bedrückt mich unmissverständlich. In unsterblicher Liebe bleibe ich Euch. Vater.

Stejně klamavý přístup zaujala komandatura v Osvětimi po vyvraždění vězňů v terezínském rodinném táboře v Osvětimi-Birkenau mezi 10. a 12. 7. 1944. Po jejich smrti mohli 13. 7. ostatní židovští vězni v Osvětimi (vyjma polských a řeckých) napsat a odeslat lístky příbuzným. Pár odeslaných dopisnic mělo překrýt hromadnou vraždu tisíců terezínských židovských vězňů z Birkenau.

Korespondence z vyhlazovacích táborů na východě i koncentračních táborů uvnitř říšského území šla do ghetta výhradně kurýrní cestou přes Berlín, do protektorátu a říše přímo poštou. Používaly se dopisnice a zálepkové pokyny pro zajateckou poštu a označením tábora (Bergen-Belsen, Buchenwald aj.), pro listovní styk z východních táborů a ghett běžné dopisnice.

Možnost psát a obdržet dopisnici byla v jednotlivých táborech a ghettech různá. Tam kde byl poštovní styk dovolen, byl určen časový turnus, zpravidla jedno až dvouměsíční. Na dopisnicích a zálepkách přímo tištěných pro jednotlivé tábory byla informace součástí tištěného záhlaví, na ostatních ji nahrazoval otisk pomocného razítka. Dopisnice, která došla do Terezína v prosinci 1943 z Buchenwaldu, byla opatřena otiskem pomocného razítka s textem: „Ich darf nur alle 4 Wochen einen Brief empfangen und schreiben“, zálepka z Oranienburku do protektorátu razítkem: „In 2 Monaten 1 Brief oder Postkarte“.

Opačný směr korespondence z Terezína do východních táborů byl jen výjimečný. O většině deportovaných neexistovaly informace o jejich pobytu. I když byly dopisnice povoleny a podány, nebyly adresátům zpravidla doručeny.

Vyhlažovací tábor v Osvětimi a terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau

První deportační transport vězňů z Terezína do Osvětimi byl vypraven 26. 10. 1942. Další následovaly mezi 20. 1. a 1. 2. 1943. Židovský starší P. Eppstein a jeho zástupce J. Edelstein na jednání u velitele tábora Seidla 1. 2. 1943 usilovali o možnost přímého písemného spojení ghetta s deportovanými na východě, zejména s říjnovými a lednovými transporty. V ghettu panovaly o osud deportovaných mimořádné obavy, protože poslední dopisnice od transportovaných na východ, jejichž cíl transportu nebyl znám, přišly koncem roku 1942. Odpověď velitele Seidla byla záporná, protože veškeré poštovní spojení s východními tábory bylo, podle jeho sdělení, vázáno na trasu přes Berlín. Přislíbil však zařídit mimořádný písemný styk z východních táborů mimo obvyklý turnus.

Deportační transporty na východ byly obnoveny v září 1943. 8. 9. 1943 dorazily do Osvětimi první dva transporty v celkovém počtu 5 007 mužů, žen i dětí. Tímto datem začala historie terezínského rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau. Oficiálně byl označen jako pracovní tábor - Arbeitslager Birkenau bei Neu Berun. Sem bylo deportováno postupně dalších 5 007 vězňů 16. a 20. 12. 1943 a 7 503 vězňů mezi 16. a 19. 5. 1944. Při příjezdu vězni neprošli obvyklou selekcí a také režim v táboře byl jiný. Rodinní příslušníci se mohli mezi sebou omezeně stýkat, dostávat potravinové balíky, děti mohly být s tichým souhlasem velení vyučovány apod.

Pro založení rodinného tábora v Birkenau, stejně tak pro jeho zrušení a hromadné vyvraždění vězňů není jednoznačné vysvětlení. Zřetelná je souvislost se svolením nacistického vedení k návštěvě zástupce Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně, která byla v počátcích jednání spojena také s požadavkem inspekce v některém z východních táborů.

V přímé souvislosti s návštěvou zástupce MVČK v Terezíně byly poslední transporty do Birkenau v květnu 1944, kterými byli z ghetta odvezeni ti, jejichž přítomnost by mohla rušivě zasáhnout do režie připravované návštěvy.

Vězni z prvních transportů v září 1943 byli při příchodu do Osvětimi-Birkenau zaevidováni s poznámkou SB a šestiměsíční karanténou. Termín SB - Sonderbehandlung zavedl v září 1939 výnosem R. Heydrich a v nacistické terminologii znamenal popravu bez soudu, v táborovém žargonu smrt plynem. Po uplynutí označených šesti měsíců byli všichni vězni ze zářijových transportů, kteří dosud žili, 8. 3. 1944 zavražděni v plynových komorách. Otázka jejich šestiměsíční karantény nebyla dodnes uspokojivě vysvětlena, stejně jako otázka založení terezínského rodinného tábora právě u vyhlazovacího tábora Osvětim.

V dubnu 1944 uprchli z Osvětimi slovenští vězni Alfred Wetzler a Walter Rosenberg, alias Rudolf Vrba. Pomocí zástupců slovenské židovské rady se podařilo rozšířit jejich zprávu o vyhlazovacím táboře Osvětim a osudu vězňů ze zářijových transportů v Birkenau. Ze zprávy vyplývala obava o osud prosincových transportů z Terezína, které nesly stejné označení jako předchozí a jejichž lhůta měla vypršet 20. 6. 1944. K delegátu československé exilové vlády u Společnosti národů v Ženevě dr. Jaromíru Kopeckému se zpráva dostala 10. 6. 1944. Spolu se zástupcem Světového židovského kongresu v Ženevě Gerhardem Riegnerem zajistil její předání na příslušná místa. 15. 6. 1944 o ní byla informována československá exilová vláda dr. Beneše. Britský a americký rozhlas po jejím obdržení ihned varoval v zahraničním vysílání nacistické velení před dalšími likvidačními akcemi židovských vězňů v Osvětimi.